

Володимир Ватрас,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та
процесу, Хмельницький університет
управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6822-7442>

Іван Костяшкін,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри трудового, земельного та
господарського права,
Хмельницький університет управління та
права імені Леоніда Юзькова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8476-9583>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН КОДИФІКОВАНИМИ ПРАВОВИМИ АКТАМИ В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВАХ ЗАХІДНОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Досліджено особливості правового регулювання сімейних відносин кодифікованими правовими актами в Україні та державах Західної й Центральної Європи. Зокрема, визначено, що приватне право більшості держав Західної та Центральної Європи, в тому числі Французької республіки, ФРН, Чеської республіки, Угорщини, Румунії, Латвійської республіки, Грузії, представлено кодифікованими правовими актами – цивільними кодексами, на відміну від Республіки Польща, Республіки Сербія, Республіки Молдова, Республіки Білорусь та Російської Федерації, в яких сімейні відносини врегульовуються переважно сімейними кодексами, допускаючи субсидіарне регулювання окремих відносин цивільними кодексами. Це зумовлено відмінністю у розумінні сімейних відносин: у першому випадку вони розуміються як цивільні, а статус подружжя, батьків та дітей не вирізняється від правового статусу особи, допускаючи ширше застосування диспозитивного методу правового регулювання, передусім ширший вибір договірної режими подружжя; в другому випадку як сімейні – зважаючи на об'єктивну відмінність сімейних відносин від цивільних, спрямованість дій учасників сімейних відносин насамперед на реалізацію не майнових, а особистих немайнових прав та обов'язків, похідний характер майнових відносин, більш широке у зв'язку із необхідністю захисту інтересів сім'ї, материнства та дитинства застосування імперативного методу правового регулювання. У державах першої групи Цивільний кодекс є основним джерелом сімейного права, а в державах другої – спостерігається дуалізм у правовому регулюванні: ті сімейні відносини, які потребують особливого державного захисту, врегульовуються сімейними кодексами або спеціальними законами, які передбачають обмежене застосування джерел, які містять соціально-правові приписи і, як правило, у тих сферах, які не врегульовані сімейними кодексами (законами) і де допускається диспозитивне регулювання (в таких випадках за відсутності відповідного договірної регулювання застосовуються норми Цивільного кодексу).

Ключові слова: джерело сімейного права; кодифікований правовий акт; цивільний кодекс; правове регулювання; сімейні відносини.

В научной статье исследуются особенности правового регулирования семейных отношений кодифицированными правовыми актами в Украине и государствах Западной и Центральной Европы. В частности, определено, что частное право большинства государств Западной и Центральной Европы представлено кодифицированными правовыми актами – гражданскими кодексами, в отличие от государств Восточной Европы и отдельных государств Центральной Европы, в которых семейные отношения регулируются преимущественно семейными кодексами, допуская субсидиарное регулирование отдельных отношений гражданскими кодексами. Указанное обстоятельство вызвано различием в понимании семейных отношений: в первом случае они понимаются как гражданские, состояние супругов, родителей и детей не отличается от правового статуса лица, допуская более широкое применение диспозитивного метода правового регулирования, прежде всего более широкий выбор договорного режима супругов; во втором случае как семейные –

учитывая объективное отличие семейных отношений от гражданских, направленность действий участников семейных отношений в первую очередь на реализации не имущественных, а личных неимущественных прав и обязанностей, производный характер имущественных отношений, более широкое в связи с необходимостью защиты интересов семьи, материнства и детства применение императивного метода правового регулирования.

Ключевые слова: источник семейного права; кодифицированный правовой акт; гражданский кодекс; правовое регулирование; семейные отношения.

Vatras V., Kostyashkin I.

Features of legal regulation of family relations by codified legal acts in Ukraine and Western and Central European states

The scientific article examines the features of legal regulation of family relations by codified legal acts in Ukraine and Western and Central Europe. In particular, it is determined that the private law of most Western and Central European countries, including the French Republic, Germany, the Czech Republic, Hungary, Romania, the Republic of Latvia, and in particular Georgia, is represented by codified legal acts - civil codes, in contrast to the Republic of Poland, The Republic of Serbia, the Republic of Moldova, the Republic of Belarus and the Russian Federation, in which family relations are regulated mainly by family codes, allowing for subsidiary regulation of certain relations by civil codes. This circumstance is caused by differences in the understanding of family relations: in the first case they are understood as civil, and the status of spouses, parents and children does not differ from the legal status of the person, allowing wider application of the dispositive method of legal regulation; in the second case as family - given the objective difference between family and civil relations, the focus of family relations primarily on the implementation of not property but personal non-property rights and responsibilities, the derivative nature of property relations, more broad in connection with the need to protect the interests of the family, motherhood and childhood, the application of the imperative method of legal regulation. In the countries of the first group the Civil Code is the main source of family law, and in the second - there is a dualism in legal regulation: those family relationships that require special state protection are regulated by family codes or special laws that provide limited use of sources containing social law regulations and, as a rule, in those areas that are not regulated by family codes (laws) and where dispositive regulation is allowed (in such cases, in the absence of appropriate contractual regulation, the provisions of the Civil Code apply).

Keywords: source of family law; codified legal act; civil code; legal regulation; family relationships.

Постановка проблеми. Важливе місце у більшості приватноправових систем світу відводиться правовому регулюванню сімейних відносин, у т. ч. в таких класичних романо-германських правових системах, які сформувалися в Україні як державі, що знаходиться в процесі інтеграції в ЄС, так і у Франції та Німеччині як державах, що уже тривалий час є членами ЄС. Прагнення України до адаптації її сімейного законодавства до законодавства ЄС свідчить про необхідність дослідження сімейного законодавства класичних представників європейського простору, до яких належать вищевказані держави, що дасть змогу розвинути процесу зближення із сучасною європейською системою права шляхом поступового приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС, тобто до *acquis Communautaire* [1]. Це не означає, що Україна повною мірою має калькулювати сімейне законодавство європейських держав. Ми повинні поступово та виважено наближати законодавство України до сучасної системи європейського права, удосконалювати його відповідно до норм та стандартів ЄС. Наближувати потрібно як за змістом, так і за формою. У зв'язку з цим дослідження цивільних та сімейних кодексів дасть змогу дійти відповідних висновків щодо оптимальної форми права у вищезазначених правових системах та можливої форми права в усьому європейському просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, питання особливостей правового регулювання сімейних відносин кодифікованими правовими актами в Україні та державах Західної й Центральної Європи хоч і було певним чином вирішено на рівні наукових досліджень таких науковців, як І. В. Апопій, В. А. Ватрас, А. С. Довгерт, І. В. Жилінкова, В. В. Залеський, М. М. Марченко, Т. А. Меркулова, О. В. Некрасова, З. В. Ромовська, В. А. Савельєв, однак у зазначених наукових розробках недостатньо розкрито це питання, що зумовлює актуальність проведеного дослідження.

Метою статті є визначення на підставі доктринальних джерел та чинного цивільного й сімейного законодавства особливостей правового регулювання сімейних відносин кодифікованими правовими актами в Україні та державах Західної й Центральної Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щодо правової природи Сімейного кодексу (надалі – СК) України як джерела сімейного права, то він є основним джерелом сімейного права, вищим за нього в ієрархії джерел сімейного права є тільки Конституція України, а також акти міжнародного права, які в

Україні визнані як обов'язкові (в т. ч. правові акти ЄС, визнані Україною як обов'язкові у зв'язку прийняттям Угоди про асоціацію), яким СК України має відповідати; інші закони (якщо ними не вносяться зміни до самого СК України) мають підпорядкований характер щодо СК України, те саме стосується підзаконних нормативних правових актів, а інші джерела сімейного права є допоміжними і застосовуються або для індивідуального правового регулювання, або в судовій практиці. Особливістю СК України є те, що саме він визначає систему джерел сімейного права та місце кожного із джерел у механізмі правового регулювання [2, с. 19].

Незважаючи на існування в правовому полі України окремої кодифікації сімейного законодавства, Цивільний кодекс (надалі по тексту – ЦК) України є повноцінним джерелом сімейного права та застосовується до сімейних відносин на засадах субсидіарності. На субсидіарність застосування ЦК України у сімейних відносинах вказує більшість дослідників [3, с. 19; 4, с. 38; 5, с. 25; 6, с. 43; 7, с. 46]. За юридичною природою кодекс належить до таких джерел права як нормативно-правовий акт або закон [8]. Відповідно до ч. 2 ст. 4 ЦК України основним актом цивільного законодавства України є ЦК України. Власне, він становить кодифікований закон, завдяки якому досягається загальна впорядкованість усього цивільного законодавства, забезпечується єдність регулятивних засад у сфері його дії [9]. На нашу думку, ЦК України як кодекс приватного права, що регулює усі приватні відносини в Україні, цілком логічно є додатковим джерелом сімейного права у тих випадках, коли відсутня доцільність правового регулювання відносин між членами сім'ї. Наприклад, СК України, визначаючи специфіку такого особливого правочину як шлюбний договір, не регулює загальні, «цивільістичні», засади договірної права, як-от: поняття договору, його природу, загальні правила укладення, зміни, розірвання та припинення договору, визнання його недійсним. Який сенс розробляти загальну теорію сімейного договірної права, що вже ефективно впроваджена на рівні цивільного законодавства, якщо інститут договору можна застосувати для регулювання сімейних відносин, з урахуванням їхньої специфіки. Цілком виправданою є позиція законодавця щодо закріплення у ч. 1 ст. 9 ЦК України правової норми, згідно з якою положення цього Кодексу застосовуються до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства.

СК України також містить правову норму, що передбачає застосування до регулювання сімейних відносин ЦК України, відповідно до якої, якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані цим Кодексом, вони регулюються відповідними нормами ЦК України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин (ст. 8 СК України). Наразі застосовують норми ЦК України до регулювання сімейних відносин: в аспекті визначення понять сімейної правоздатності та сімейної дієздатності, встановлення опіки та піклування над малолітніми та неповнолітніми дітьми [10, с. 14], обчислення строків позовної давності у сімейних спорах, розпорядження майном, що було об'єктом права спільної сумісної власності співвласниками після розірвання шлюбу, права подружжя, хто став непрацездатним у зв'язку з протиправною поведінкою другого з подружжя, на утримання незалежно від права на відшкодування збитків, підстав недійсності шлюбного договору, розпорядження доходом від майна неповнолітньої дитини, підстав встановлення опіки та піклування над дитиною, змісту прав та обов'язків опікуна, піклувальника, підстав звільнення опікуна, піклувальника від своїх обов'язків [6, с. 43], особливостей подання заяви про реєстрацію шлюбу особою, яка через фізичні вади не може підписати її власноручно, визначення понять спільної сумісної власності, поділу, набувальної давності, способів захисту [4, с. 38; 5, с. 25; 11, с. 46].

Таким чином, особливістю ЦК України як джерела сімейного права є те, що це є субсидіарне (додаткове) джерело сімейного права поряд із СК України, яке застосовується у разі відсутності відповідних правових норм у спеціальному кодифікованому законі (СК України) за умови, що це не буде суперечити суті сімейних відносин. Критерії відповідності «сутності сімейних відносин» визначені у загальній частині СК України (ст. 1-3, 7-11 Кодексу), в юридичній науці [12; 13; 14; 15] та практиці застосування сімейного законодавства [16; 17; 18]. На думку О. В. Некрасової, в сімейному праві існують дві форми субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до сімейних відносин: а) умовне субсидіарне застосування, передбачене ст. 8 СК України без визначення конкретних категорій сімейних відносин, на які можуть поширюватися норми ЦК України; б) пряме субсидіарне застосування, закріплене в СК України, щодо регулювання нормами ЦК України конкретних видів сімейних відносин, наприклад щодо обчислення строків, встановлених в СК України (ст. 12 СК України), застосування строків позовної давності (ст. 20, ст. 72 СК України), здійснення права спільної сумісної власності після розірвання шлюбу (ст. 68 СК України) [19, с. 7–8]. Вважаємо за доцільне також вести мову про змішану форму субсидіарного застосування, в якій у

процесі вирішення питання про можливість використання норм ЦК України виникатиме необхідність застосовувати його і в тому випадку, коли це прямо передбачено нормами СК України, й у разі відсутності такої вказівки в законі. Наприклад, у разі вирішення питання про строки шлюбного договору чи окремих його умов, потрібно застосовувати загальні положення ЦК України про строки (терміни), визначені у гл. 18, а також положення про поняття та умови договору, передбачені гл. 52–53 ЦК України [2, с. 19].

Щодо кодифікованих актів як джерел сімейного права країн Західної та Центральної Європи, то зазначимо, що є держави як із моделлю, подібною українській, коли сімейні відносини врегульовуються сімейним кодексом і субсидіарно – цивільним, а також держави, в яких основним джерелом сімейного права є саме цивільний кодекс. Держави першої моделі – переважно держави із соціалістичним минулим (зокрема, сімейні кодекси, прийняті в Республіці Білорусь, Республіці Польща, Республіці Хорватія тощо).

Так, у Республіці Білорусь основним джерелом сімейного права є спеціальний кодифікований акт – Кодекс Республіки Білорусь про шлюб та сім'ю, що був прийнятий 9 липня 1999 р., який замінив аналогічний документ, який діяв з 1969 р. Кодекс складається з 7 розділів («Загальні положення», «Шлюб», «Сім'я», «Охорона дитинства», «Акти цивільного стану», «Застосування законодавства Республіки Білорусь про шлюб та сім'ю до іноземних громадян та осіб без громадянства, застосування законодавства про шлюб та сім'ю іноземних держав та міжнародних договорів», «Заклучні положення»), 25 глав та 241 статті. Поряд із Кодексом Республіки Білорусь про шлюб та сім'ю передбачається застосування інших актів законодавства (законів та підзаконних нормативно-правових актів), а субсидіарно – норм цивільного, житлового та іншого законодавства, а щодо відносин міжнародного сімейного права – положення сімейного законодавства інших держав, якщо воно не протирічить положенням Кодексу, або положення міжнародного договору. Кодекс Республіки Білорусь про шлюб та сім'ю допускає укладення шлюбного договору (ст. 13), договору про умови виховання та утримання дітей (ст. 171) та договору патронатного виховання (ст. 175), однак їхні положення не повинні суперечити законодавству про шлюб та сім'ю. В ст. 4 Кодексу визначено, що релігійні норми можуть мати юридичне значення для сімейних відносин у період до створення або до відновлення органів реєстрації актів цивільного стану. Таким чином, Кодекс Республіки Білорусь про шлюб та сім'ю є основним джерелом сімейного права, а іншими джерелами сімейного права є джерела, які містять державно-правові приписи; інші джерела сімейного права (крім договорів) не мають юридичного значення [20].

У Республіці Молдова основним джерелом сімейного права є СК Республіки Молдова, прийнятий 26 жовтня 2000 р., який замінив Кодекс про шлюб та сім'ю 1969 р., він складається із 7 розділів («Загальні положення», «Шлюб», «Правові відносини між батьками та дітьми», «Аліментні обов'язки членів сім'ї», «Захист та виховання дітей, які залишилися без піклування батьків», «Регламентація сімейних відносин за участю іноземних громадян та осіб без громадянства», «Заклучні та перехідні положення»), 20 глав та 167 статей. СК Республіки Молдова, як і СК Республіки Білорусь є основним джерелом сімейного права, що визначає іншими джерелами лише інші нормативно-правові акти, міжнародні договори, а також цивільне законодавство (субсидіарно) [21].

Сімейні відносини в Республіці Польща регулюються Кодексом про сім'ю та опіку, який був прийнятий 25 лютого 1964 р. й набув чинності з 1 січня 1965 р. Цей Кодекс складається з трьох книг (1 – шлюб, 2 – родина (відносини між батьками та дітьми), 3 – опіка й піклування) і містить 184 статті [22; 23, с. 78]. Кодекс про сім'ю та опіку Республіки Польща заснований на принципі дотримання інтересів дитини, що проявляється у тому, що суд не може винести рішення про розлучення, якщо це перешкоджає благо дитини, а батьківська влада здійснюється на благо дитини. У 1998 р. у зв'язку з ратифікацією конкордату з Ватиканом введено два рівноправних способи укладення шлюбу: через органи реєстрації актів цивільного стану і через укладення релігійного шлюбу – цим самим було фактично визнано релігійні норми джерелом сімейного права. 2004 р. до Кодексу були внесені зміни, які передбачали розширення можливості індивідуального договірного регулювання сімейних майнових відносин між подружжям; незважаючи на збереження режиму спільності майна подружжя, було визначено, що один з подружжя не відповідає за борги іншого з подружжя [24, с. 17].

В окремих державах Європи немає єдиного кодифікованого правового акта сімейного законодавства, однак прийнято закони, які врегульовують окремі сімейно-правові інститути. Наприклад, у Великобританії ухвалені закони про: дітей 1989 р., реформу сімейного права 1969 та 1980 рр., опіку над неповнолітніми від 1971 р., шлюбно-сімейні відносини 1973 р., доміцилій та судочинство у шлюбно-сімейних справах 1973 р., опіку 1973 р., дітей 1975 р., легітимацію дітей 1976 р., судочинство у сімейних справах у магістратських судах 1978 р., турботу про дітей 1980 та 1991 р., сімейне право 1996 р., розірвання релі-

гійних шлюбів 2002 р. та ін. Основним джерелом сімейного права Чеської республіки тривалий час був Закон про сім'ю 1963 р. (в редакції Закону від 1998 р.), однак майнові відносини подружжя врегульовані нормами ЦК), водночас у зв'язку із прийняттям ЦК Чеської республіки 3 лютого 2012 р. він втратив чинність і наразі сімейні відносини в Чехії врегульовуються ЦК. Закон про шлюб, сім'ю та опіку був основним джерелом сімейного права Угорщини (до прийняття 2013 р. нового ЦК, який включив до книги четвертої усі сімейно-правові норми), подібний закон прийнято в Сербії, а в Хорватії – навпаки основним джерелом є кодифікований акт – СК Республіки Хорватії [25, с. 14–15, 17–18, 182–187; 26; 27].

Основним джерелом сімейного права Франції є Французький цивільний кодекс Наполеона 1804 р. Кодекс Наполеона побудовано за інституційною системою, згідно з якою він складається з трьох основних частин, що регулюють відносини, пов'язані з особою, речами та діями (зобов'язаннями). Книга 1 Кодексу Наполеона регулює загальні положення сімейного права, визначає правовий статус суб'єктів сімейних правовідносин, правові засади шлюбного правовідношення та фактичного шлюбу, регламентує права та обов'язки батьків і дітей, запроваджує та регулює форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, у сім'ю. Книга 2 «Про майно і різні види власності» регулює статичку сімейних відносин щодо спільного та роздільного майна членів сім'ї, визначаючи загальні положення речових прав. У книзі 3 «Про різні способи набуття права власності» містяться правові норми зобов'язального права. Особливо слід відмітити титул 5 «Про шлюбний контракт і про режими майнових відносин між подружжям», який регламентує сімейне договірне право французів та встановлює правові режими спільного та роздільного майна. Таким чином, слід констатувати, що Кодекс Наполеона є основним джерелом сімейного права Франції, оскільки саме він регулює усі сімейно-правові інститути цієї держави. Включення до кола регулювання цивільним законодавством сімейних відносин свідчить про відсутність сімейного права як самостійної галузі права у Франції.

Цивільне уложення Німеччини, прийняте 18 серпня 1896 р. [28], побудовано за пандектною системою, для якої характерна наявність загальної та особливої частини. Всі спеціальні інститути приватного права розміщені у книгах. За структурою німецька кодифікація приватного права складається з Відного закону, 5 книг та 2385 статей. Норми сімейного права розміщені у книзі 4 «Сімейне право», що містить 3 розділи (параграфи 1297–1921). Нова редакція ЦК Німеччини від 02.01.2002 р. у книзі 4 визначає загальні засади регулювання сімейних відносин та регулює окремі інститути сімейного права. Варто зауважити, що не завжди Німецьке цивільне уложення було єдиним джерелом сімейного права ФРН. У 1938 р. у цій державі було прийнято Закон про шлюб, в який перейшла частина норм книги 4 щодо порядку укладення шлюбу, недійсності та оспорюваності шлюбу, вступу в новий шлюб [25, с. 16]. Втім цей закон втратив чинність – у зв'язку з цим основним джерелом сімейного права німців є кодифікація BGB [29].

Частина 1 книги 4 «Цивільний шлюб» складається із таких розділів, як заручини, вступ у шлюб, відміна шлюбу, вступ у новий шлюб у разі оголошення одного з подружжя померлим, загальні наслідки укладення шлюбу, режим майнових відносин подружжя, розірвання шлюбу, церковні зобов'язання. Таким чином, вищевказана книга становить правовий інститут шлюбного права, який регулює як порядок укладення та припинення шлюбу, так і права та обов'язки подружжя з приводу майна та взаємного утримання. Доволі новими для нас є правові норми BGB щодо відміни шлюбу, особливостей майнових правовідносин подружжя за законом та договором, управління спільним майном подружжя, наявністю правового режиму продовженої спільності майна, ведення реєстру майнових прав подружжя судом, зрівнювання в правах на соціальний захист, у тому числі шляхом пред'явлення вимоги про виплату ренти, уступки вимог про надання забезпечення, вимоги про компенсації тощо.

У другій частині кодифікації регулюються питання спорідненості, що узагальнено можна об'єднати в інститут родинного права, яке охоплює такі розділи: загальні положення, походження, обов'язок надавати утримання, загальні положення про правовідносини батьків і дитини, батьківська турбота, патронаж, усиновлення. Особливістю є те, що до родинного права, на відміну від українського законодавства, включено усиновлення, тобто форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в кодексі вони не охоплюють окремих структурних підрозділів, а розміщені частково в родинному праві та в окремій частині, присвяченій опіці. Також не виокремлюються правовідносини між іншими членами сім'ї та родичами, оскільки основні акценти ставляться на взаємовідносини між батьками та дітьми.

На рівні окремої третьої частини Уложення регулюються питання опіки, піклування та спеціального піклування. Зокрема, цілий розділ присвячено встановленню опіки, її здійсненню, забезпеченню опіки та нагляду суду у справах опіки, сприянню управлінню по справах молоді, звільнення від опіки та припинення опіки. У невеликому розділі розкрито питання щодо піклування у ФРН, і, власне, нетрадиційним для

нашого праворозуміння є інститут спеціального піклування, який функціонує у рамках спеціального піклування у вигляді доповнення, піклування над відсутнім, зачатого дитиною, невідомою зацікавленою особою, майном тощо. Фактично правові норми щодо опіки, піклування та спеціальної опіки об'єднані в окремий правовий інститут і не повною мірою охоплюють за суб'єктивним складом власне суб'єктив сімейних правовідносин. На відміну від сімейного законодавства України, питання усиновлення і патронажу належить до родинного права, а опікунське (піклувальницьке) право виокремлюється як правовий інститут.

Сьогодні, коли вже переважна більшість розвинутих європейських держав поряд з економічною інтеграцією у європейський простір, проголошують курс на правову інтеграцію, в тому числі шляхом створення єдиного кодифікованого цивілістичного акта в рамках ЄС, питання формування єдиних модельних правил для ЄС у сфері сімейних відносин є дискусійними, вивчення та опрацювання нормативного масиву таких потужних держав, як Німеччина у сфері сім'ї, шлюбу, опіки є доволі важливим та перспективним. Тому саме на базі цивільного законодавства таких європейських країн, як ФРН, Франція, Італія, що реценціювали у свої приватноправові системи римське право, за нормами якого регулюється цивільний оборот більшості держав світу, можливо розробляти модельні кодекси для наддержавних об'єднань, особливо щодо єдиних механізмів здійснення і захисту суб'єктивних сімейних прав.

У зв'язку із цим у багатьох державах Європи, у тому числі пострадянських, основним джерелом сімейного права також є ЦК.

Так, у Латвійській Республіці діє Цивільний закон, прийнятий 28 січня 1937 р. (у редакції від 14 січня 1992 р.), який складається із 4 частин («Сімейне право», «Спадкове право», «Речове право» і «Зобов'язальне право»), 20 глав (з яких 4 входять до розділу «Сімейне право»: «Шлюб», «Взаємні права та обов'язки батьків та дітей», «Спорідненість» і «Опіка та піклування») і 2400 статей (з яких 381 входить до розділу «Сімейне право»). У період входження Латвії до складу СРСР Цивільний закон не діяв, а сімейні відносини врегульовувалися Кодексом про шлюб та сім'ю Латвійської РСР [30].

У Грузії сімейні відносини в радянський період також врегульовувалися Кодексом про шлюб та сім'ю, а 26 червня 1997 р. було прийнято ЦК, який також охоплював сімейно-правові норми (хоча як зазначено у ст. 2 ЦК, джерелами сімейного права визнаються також звичаї). ЦК Грузії складається із шести книг («Загальні положення Цивільного кодексу Грузії», «Речове (майнове) право», «Зобов'язальне право», «Право інтелектуальної власності», «Сімейне право», «Спадкове право»). Книга 5 «Сімейне право» складається із трьох розділів, які у свою чергу поділяються на глави: «Шлюб» (порядок та умови укладення шлюбу, припинення шлюбу, недійсність шлюбу, права та обов'язки подружжя, обов'язки подружжя щодо взаємного утримання), «Відносини батьків, дітей та інших родичів» (встановлення походження дитини, права та обов'язки батьків щодо дітей, аліментні обов'язки батьків та дітей, аліментні обов'язки інших членів сім'ї, порядок сплати та стягнення аліментів, усиновлення (удочеріння), «Опіка та піклування» (загальні положення, права та обов'язки опікуна та піклувальника, право на повернення неправомірно переміщеної дитини або такої, що неправомірно утримується) [31]. Таким чином, Грузія, як і Латвія, відійшла від традиції правового регулювання сімейних відносин окремим спеціальним кодифікованим актом і здійснюють його в межах ЦК.

Основним джерелом сімейного права Чеської республіки є ЦК (який допускає застосування у разі відсутності законодавчого регулювання звичаїв, правової доктрини та правозастосовчої практики, а саме мають застосовуватися «з урахуванням звичаїв приватного права, вимог науки юриспруденції і правозастосовчої практики»). Сімейним питанням присвячена частина друга ЦК «Сімейне право», яка складається із трьох глав, що охоплюють статті 655-975:

1) «Шлюб» (складається із розділів: «Загальні положення», «Укладення шлюбу», «Уявний та недійсний шлюб», «Обов'язки та права подружжя», «Розірвання шлюбу»);

2) «Споріднення» (складається із розділів: «Споріднення», «Відносини між батьками та дітьми», які теж складаються з окремих розділів);

3) «Поручительство та інші форми влаштування дітей» (складається із розділів «Опіка», «Опіка над дитиною», «Передача дитини на виховання іншій особі та патронатне виховання», «Виховання дітей у спеціальних установах») [26].

Як бачимо, вищеперераховані ЦК (Грузії, Чехії та Латвії) також побудовані за інституційною системою, як і ЦК Франції та Німецьке цивільне уложення, хоча в ЦК Грузії застосовується частково пандектна система, зважаючи на наявність першого розділу, який є аналогом загальної частини ЦК України.

Висновки. На основі проведеного дослідження робимо такі висновки.

1. Приватне право більшості держав Західної та Центральної Європи, в тому числі Французької республіки, ФРН, Чеської республіки, Угорщини, Румунії, Латвійської республіки, зокрема Грузії, представлено кодифікованими правовими актами – цивільними кодексами, на відміну від Республіки Польща, Республіки Сербія, Республіки Молдова, Республіки Білорусь та Російської Федерації, в яких сімейні відносини врегульовуються переважно сімейними кодексами, допускаючи субсидіарне регулювання окремих відносин цивільними кодексами. Це зумовлено відмінністю у розумінні сімейних відносин: у першому випадку вони розуміються як цивільні, а статус подружжя, батьків та дітей не вирізняється від правового статусу особи, допускаючи ширше застосування диспозитивного методу правового регулювання, передусім ширший вибір договірному режиму подружжя; в другому випадку як сімейні – зважаючи на об'єктивну відмінність сімейних відносин від цивільних, спрямованість дій учасників сімейних відносин насамперед на реалізацію не майнових, а особистих немайнових прав та обов'язків, похідний характер майнових відносин, більш широке у зв'язку із необхідністю захисту інтересів сім'ї, материнства та дитинства застосування імперативного методу правового регулювання.

2. У державах першої групи ЦК є основним джерелом сімейного права, а в державах другої – спостерігається дуалізм у правовому регулюванні: ті сімейні відносини, які потребують особливого державного захисту врегульовуються сімейними кодексами або спеціальними законами, які передбачають обмежене застосування джерел, які містять соціально-правові приписи і, як правило, у тих сферах, які не врегульовані сімейними кодексами (законами) і де допускається диспозитивне регулювання (в таких випадках за відсутності відповідного договірного регулювання застосовуються норми ЦК). У державах англо-американської правової сім'ї правове регулювання сімейних відносин здійснюється так, як і в державах другої групи, однак стосується обмеженого кола сімейних відносин, переважна більшість сімейних відносин врегульовується джерелами, які містять соціально-правові приписи та правові позиції. В Чеській республіці та Угорщині основним джерелом сімейного права також був спеціальний закон (в Чехії – Закон про сім'ю, в Угорщині – Закон про шлюб, сім'ю та опіку), втім на сьогодні сімейні відносини регулюються цивільними кодексами цих держав.

Список використаних джерел

1. Проблеми систематизації приватного права України та Європи : монографія / за ред. Ю. В. Білоусова. Київ : НДІ приватного права і підприємництва АПРН України, 2009.
2. Ватрас В. А. Джерела сімейного права : автореф. ... дис. докт. юр. наук. : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Тернопіль, 2020. 43 с.
3. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / за ред. Ю. С. Червоного. Київ : Істина, 2003. 464 с.
4. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. Київ : Правова єдність, Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2009. 432 с.
5. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар. Київ : Видав. дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
6. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. 855 с.
7. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2008. 1248 с.
8. Марченко М. Н. Источники права : учеб. пособие. Москва : Проспект, 2009. 768 с.
9. Сибільов М. Поняття правового режиму приватного права. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 4 (27). С. 106–116.
10. Апопій І. В. Сімейне право України. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 360 с.
11. Гузь Л. Є., Гузь А. В. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Харків : Фактор, 2011. 576 с.
12. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. Рига: Зинатне, 1976. 231 с.
13. Ворожейкин Е. М. Семейные правоотношения в СССР. Москва : Юрид. лит., 1972. 336 с.
14. Червоный Ю. С. Понятие и особенности семейных правоотношений. *Суспільство. Держава. Право. Цивільне право*. Вип. 1. 2002. № 1. С. 16–23.
15. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин : дис. ... канд. юр. наук. 12.00.03. – Цивільне право і цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право. Київ, 2008. 219 с.

16. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 15 травня 2006 р.
17. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 30 березня 2007 р.
18. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/623809DCB56E022BC2256C95003CF7EA?OpenDocument&Start=1&Count=300> (дата звернення: 23.05.2021).
19. Некрасова О. В. Застосування цивільного законодавства до сімейних відносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2008. 190 с.
20. Комментарий к Кодексу Республики Беларусь о браке и семье. Т. А. Белова, Ж. В. Захарова, В. В. Левый и др.; под ред. В. Г. Тихини, В. Г. Голованова. Минск : Светоч, 2000. 304 с.
21. Семейный кодекс Республики Молдова от 26.10.2000. Bizlex.Ru. URL: <http://bizlex.ru/18-semeynyy-kodeks-respublika-moldova.html/> (дата звернення: 26.05.2021).
22. Семейный и опекунский кодекс Республики Польша от 25.02.1964 года (авторский перевод). Семейные отношения иностранцев в Польше. URL: <https://semeynoepravo.wordpress.com/2018/03/20/Семейный-и-опекунский-кодекс-республики/> (дата звернення: 27.05.2021).
23. Калітенко О. Окремі аспекти реалізації права на сім'ю за законодавством України та Польщі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/1. С. 77–81.
24. Федорчык П. История развития семейного права Польши в XX веке. *Семейное и жилищное право*. 2006. № 2. С. 17.
25. Семейное право Российской Федерации и иностранных государств: основные институты / под ред. В. В. Залесского. Москва : 2004. 310 с.
26. Гражданский кодекс Чешской республики от 3 февраля 2012 года. URL: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/novy-obcansky-zakonik-tj.pdf> (дата звернення: 25.05.2021).
27. Меркулова Т. А. Новый гражданский кодекс Венгрии. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2014. № 2. С. 226–233.
28. Гражданское уложение Германии = Deutsches Bürgerliches Gesetzbuch mit Einfuhrungsgesetz: Ввод. закон к гражд. уложению ; пер. с нем. ; науч. ред. : А. Л. Маковский и др. Москва : Волтерс Клувер, 2006. 816 с.
29. Савельев В. А. Гражданский кодекс Германии (история, система, институты). 2-е изд. перераб. и доп. Москва : Юрист, 1994. 96 с.
30. Гражданский закон Латвийской республики от 28.01.1937 (ред. от 19.11.2015). Консультант Плюс. URL: <https://www.inlatplus.lv/wp-content/uploads/2019/11/Гражданский-закон.pdf> (дата звернення: 21.05.2021).
31. Гражданский кодекс Грузии от 26.06.1997 г. Законодательный вестник Грузии. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/31702/75/ru/pdf> (дата звернення: 23.05.2021).

References

1. Bilousov, Yu. V. (Eds) (2009). *Problemy systematyzatsii pryvatnoho prava Ukrainy ta Yevropy [Problems of systematization of private law of Ukraine and Europe]*. Kyiv: NDI pryvatnoho prava i pidpriumnytstva APrN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Vatrás, V. A. (2020). Dzherela simeinoho prava [Sources of family law]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Ternopil: WUNU [in Ukrainian].
3. Chervonyi, Yu. S. (Eds) (2003). *Naukovo-praktychnyi komentar Simeinoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Family Code of Ukraine]*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
4. Romovska, Z. V. (2009). *Simeinyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [Family Code of Ukraine. Scientific and practical commentary]*. Kyiv: Pravova yednist, Alerta, KNT, Tsentri uchbovoi literatury [in Ukrainian].
5. Romovska, Z. V. (2003). *Simeinyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar [Family Code of Ukraine: scientific and practical commentary]*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

6. Zhylinkova, I. V. (Eds) (2008). *Naukovo-praktychnyi komentar [Family Code of Ukraine. Scientific and practical commentary]*. Kharkiv: Ksyron [in Ukrainian].
7. Fursa, S. Ya. (Eds) (2008). *Simeinyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar [Family Code of Ukraine: scientific and practical commentary]*. Kyiv: Vydavets Fursa S. Ya. [in Ukrainian].
8. Marchenko, M. N. (2009). *Istochniki prava [Sources of law]*. Moskva: Prospekt [in Russian].
9. Sybilov, M. (2001). Poniattia pravovoho rezhymu pryvatnoho prava [The concept of the legal regime of private law]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4 (27), 106-116 [in Ukrainian].
10. Apopii, I. V. (2011). *Simeine pravo Ukrainy [Family law of Ukraine]*. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury [in Ukrainian].
11. Huz, L. Ye. & Huz, A. V. (2011). *Sudovo-praktychnyi komentar do Simeinoho kodeksu Ukrainy [Forensic practice commentary on the Family Code of Ukraine]*. Kharkiv: Faktor [in Ukrainian].
12. Vebers, Ja. R. (1976). *Pravosub'yektnost grazhdan v sovetskom grazhdanskom i semejnom prave [Legal personality of citizens in Soviet civil and family law]*. Riga: Zinatne [in Russian].
13. Vorozhejkin, E. M. (1972). *Semejnye pravootnoshenija v SSSR [Family legal relations in the USSR]*. Moskva: Juridicheskaja literatura [in Russian].
14. Chervonyj, Ju. S. (2002). Ponjatie i osobennosti semejnyh pravootnoshenij [Concept and features of family legal relations]. *Suspilstvo. Derzhava. Pravo. Civilne pravo – Society. State. Law. Civil law*, 1, 16-23 [in Russian].
15. Vatras, V. A. (2008). *Subiekty simeinykh pravovidnosyn [Subjects of family relations]. Candidate's thesis*. Kyiv: Institute of State and Law. V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine [In Ukrainian].
16. *Pro zastosuvannya sudamy okremykh norm Simeinoho kodeksu Ukrainy pry rozghliadi sprav shchodo batkivstva, materynstva ta stiahnennia alimentiv: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy No 3 vid 15 travnia 2006 roku [On application by courts of certain norms of the Family Code of Ukraine when considering cases of paternity, maternity and recovery of alimony: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 3 of May 15, 2006]* [in Ukrainian].
17. *Pro praktyku zastosuvannya sudamy zakonodavstva pry rozghliadi sprav pro usynovlennia i pro pozbavlennia ta ponovlennia batkivskykh prav: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy No 3 vid 30 bereznia 2007 roku [On the practice of application by courts of legislation when considering cases of adoption and deprivation and restoration of parental rights: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No. 3 of March 30, 2007]* [in Ukrainian].
18. *Pro praktyku zastosuvannya sudamy zakonodavstva pry rozghliadi sprav pro pravo na shliub, rozirvannia shliubu, vyznannia yoho nediisnym ta podil spilnogo maina podruzhhia: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 21 hrudnia 2007 roku II [On the practice of application by courts of legislation in cases of the right to marry, divorce, invalidation and division of joint property of spouses: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of December 21, 2007 II]*. Retrieved from <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/623809DCB56E022BC2256C95003CF7EA?OpenDocument&Start=1&Count=300> [in Ukrainian].
19. Niekrasova, O. V. (2008). *Zastosuvannia tsyvilnogo zakonodavstva do simeinykh vidnosyn [Application of civil law to family relations]. Candidate's thesis*. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
20. Belova, T. A., Zaharova, Zh. V., Levyj, V. V. and others (2000). *Kommentarij k Kodeksu Respubliki Belarus o brake i seme [Commentary on the Code of the Republic of Belarus on Marriage and Family]*. Minsk: Svetoch [In Russian].
21. *Semejnyj kodeks Respubliki Moldova ot 26.10.2000 goda [Family Code of the Republic of Moldova dated 26.10.2000]*. Bizlex.Ru. Retrieved from <http://bizlex.ru/18-semeynyy-kodeks-respublika-moldova.html/> [in Russian].
22. *Semejnyj i opekunskij kodeks Respubliki Polsha ot 25.02.1964 goda (avtorskij perevod) [Family and guardianship code of the Republic of Poland from 25.02.1964 (author's translation)]*. *Semejnye otnoshenija inostrancev v Polshe – Family relations of foreigners in Poland*. Retrieved from <https://semeynoepravo.wordpress.com/2018/03/20/Семейный-и-опекунский-кодекс-республики/> [in Russian].
23. Kalitenko, O. (2016). Okremi aspekty realizatsii prava na simiu za zakonodavstvom Ukrainy ta Polshchi [Some aspects of the realization of the right to family under the laws of Ukraine and Poland]. *Visegrad Journal on Human Rights*, 5/1, 77-81 [in Ukrainian].

24. Fedorchyk, P. (2006). Istorija razvitija semejnogo prava Polshi v HH veke [History of the development of family law in Poland in the twentieth century]. *Semejnoe i zhilishhnoe pravo – Family and housing law*, 2, 17 [In Russian].
25. Zaleskiy, V. V. (eds). (2004). *Semejnoe pravo Rossijskoj Federacii i inostrannyh gosudarstv: osnovnye instituty* [Family law of the Russian Federation and foreign states: basic institutions]. Moskva [in Russian].
26. *Grazhdanskij kodeks Cheshskoj respubliki ot 3 fevralja 2012 goda* [Civil Code of the Czech Republic of February 3, 2012]. Retrieved from <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/novy-obcansky-zakonik-rj.pdf> [in Russian].
27. Merkulova T. A., (2014). Novyj grazhdanskij kodeks Vengrii [New Civil Code of Hungary]. *Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedenija – Journal of Foreign Law and Comparative Law*, 2, 226-233 [In Russian].
28. Makovskij A. L. (2006) *Grazhdanskoe ulozhenie Germanii* [German Civil Code]. Moskva: Volters Kluver [in Russian].
29. Savelev V., A. (1994). *Grazhdanskij kodeks Germanii (istorija, sistema, instituty)* [Civil code of Germany (history, system, institutions)]. Moskva: Jurist [in Russian].
30. *Grazhdanskij zakon Latvijskoj respubliki ot 28.01.1937 (red. ot 19.11.2015)* [Civil law of the Republic of Latvia of January 28, 1937 (on November 19, 2015)]. Konsul'tant Pljus – Consultant Plus. URL: <https://www.inlatplus.lv/wp-content/uploads/2019/11/Гражданский-закон.pdf> [in Russian].
31. *Grazhdanskij kodeks Gruzii ot 26.06.1997 g.* [Civil Code of Georgia from 26.06.1997]. *Zakonodatelnyj vestnik Gruzii – Legislative Bulletin of Georgia*. Retrieved from <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/31702/75/ru/pdf> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 03.06.2021.